

Zasady latynizacji języka amharskiego

Język amharski (*amarinya/amarynia*) jest jednym z języków etiosemickich należących do południowo-zachodniej grupy języków semickich, która wchodzi w skład wielkiej rodziny języków afroazjatyckich (dawniej chamitosemickich). Jest językiem rodzimym około 18-milionowej grupy etnicznej Amharów, ale jest również używany w Etiopii jako język komunikacji międzykulturowej oraz język roboczy (administracja, edukacja, media), choć na szczeblu lokalnym wykorzystuje się również niektóre z licznych (ok. 90) języków wieloetnicznej Etiopii (np. oromo, tigrinia). Zapisywany jest pismem etiopskim utworzonym w początkach n.e. do zapisu etiopskiego klasycznego języka gyyz i od tego czasu używanym wyłącznie na terenie Etiopii – obecnie do zapisu języków etiosemickich. Od mniej więcej XIII w. pismo to zostało dostosowane do zapisu dźwięków języka amharskiego z jego spółgłoskami prepalatalnymi oraz ejektywnymi (emfaticznymi lub wybuchowymi) z jednoczesnym zanikiem spółgłosek faryngalnych i laryngalnych, które przestały być artykułowane, jednak pozostały jako znak graficzny (stąd np. brak rozróżnienia w transliteracji i transkrypcji pomiędzy czterema postaciami „h”).

Pismo etiopskie jest typem abugidy – pisma sylabiczno-alfabetycznego, w którym każdy znak graficzny reprezentuje spółgłoskę wraz z samogłoską (bądź samą samogłoską w przypadku znaków **አ** oraz **ዐ** lub też samą spółgłoskę np. w VI rzędzie). *Fidel*, albo etiopski alfasyllabariusz, posiada 34 podstawowe znaki graficzne, które reprezentują spółgłoski (z wyjątkiem wspomnianych wyżej samogłosek **አ** i **ዐ** oraz dwóch półsamo-głosek **ወ** i **የ**) łączące się z siedmioma samogłoskami umieszczonymi w kolejnych rzędach. Pierwszy rząd reprezentuje podstawową postać graficzną danej spółgłoski w połączeniu z samogłoską „e” (wyjątek stanowią trzy postaci „h” z samogłoską „a” w pierwszym rzędzie), w drugim rzędzie zmodyfikowana postać spółgłoski przedstawia sylabę z samogłoską „u”, trzeci rząd reprezentuje spółgłoskę z samogłoską „i”, czwarty z „a”, piąty z „ie” (jest to samogłoska pochodząca od dyftongu), szósty rząd przedstawia znak graficzny, w którym spółgłoska występuje w połączeniu z samogłoską „y” lub bez samogłoski, czyli w czystej spółgłoskowej postaci, w siódmym rzędzie z samogłoską „o”. Spółgłoski labiowelarne nie są zwykle częścią alfasyllabariusza, a umieszczane są poza nim w osobnej tabeli.

Nie ma jednego ogólnie przyjętego systemu transliteracji czy transkrypcji języka amharskiego, ale wiele różnych używanych przez różne instytucje. W państwach anglojęzycznych przyjęto *Romanization System for Amharic BGN/PCGN 1967*. W Polsce, obok transliteracji BGN/PCGN 1967, używana jest transkrypcja opracowana na potrzeby *Historii Etiopii* przez Joannę Mantel-Niećko, uwzględniona w poniższych tabelach.

Pismo etiopskie nie rozróżnia w ogóle wielkich liter, dlatego ich użycie przy transkrybowaniu lub transliterowaniu etiopskich nazw własnych odbywa się według reguł języka, na który są one transkrybowane. Spójnik **ኅ** (‘i’), który może występować w nazwach własnych i w zapisie jest przyłączany do poprzedzającego go wyrazu, w transliteracji i w transkrypcji powinien być pisany oddzielnie z małej litery – „na”, np. Raya na K’obo (Raja na Kobo). Inaczej niż **የ** będące wyznacznikiem przynależności, które może występować przed nazwą własną – pisze się je wtedy razem z następującym po nim wyrazem: w transliteracji łącznie oba wielką literą (np. YeTigray Kilil), w transkrypcji oddzielany jest dywizem od następującego po nim słowa, oba wielką literą (np. Je-Tygraj Kilil).

Inne języki Etiopii (np. kuszyckie) zapisywane są pismem łacińskim.

Fidel – alfasylabariusz etiopski dla języka amharskiego

I rząd	II rząd	III rząd	IV rząd	V rząd	VI rząd ¹	VII rząd
ሀ hā (ha) ²	ሁ hu (hu)	ሂ hī (hi)	ሃ ha (ha)	ሄ hē (hie)	ህ h/hi (h/hy)	ሆ ho (ho)
ለ le (le)	ሉ lu (lu)	ሊ lī (li)	ላ la (la)	ሌ lē (lie)	ል l/li (l/ly)	ሎ lo (lo)
ሐ hā (ha)	ሑ hu (hu)	ሒ hī (hi)	ሓ ha (ha)	ሔ hē (hie)	ሐ h/hi (h/hy)	ሐ ho (ho)
መ me (me)	ሙ mu (mu)	ሚ mī (mi)	ማ ma (ma)	ሜ mē (mie)	ም m/mi (m/my)	ሞ mo (mo)
ሠ se (se)	ሡ su (su)	ሢ sī (si)	ሣ sa (sa)	ሤ sē (sie)	ሥ s/si (s/sy)	ሦ so (so)
ረ re (re)	ሩ ru (ru)	ሪ rī (ri)	ራ ra (ra)	ራ rē (rie)	ር r/ri (r/ry)	ሮ ro (ro)
ሰ se (se)	ሱ su (su)	ሲ sī (si)	ሳ sa (sa)	ሴ sē (sie)	ሰ s/si (s/sy)	ሰ so (so)
ሸ she (sze)	ሹ shu (szu)	ሺ shī (szī)	ሻ sha (sza)	ሼ shē (szie)	ሽ sh/shi (sz/szy)	ሽ sho (szo)
ቀ k'e (ke)	ቁ k'u (ku)	ቂ k'ī (ki)	ቃ k'a (ka)	ቄ k'ē (kie)	ቅ k'/k'i (k/ky)	ቆ/ቄ k'o (ko)
በ be (be)	ቡ bu (bu)	ቢ bī (bi)	ባ ba (ba)	ቤ bē (bie)	ብ b/bi (b/by)	ቦ bo (bo)
ተ te (te)	ቱ tu (tu)	ቲ tī (ti)	ታ ta (ta)	ቲ tē (tie)	ት t/ti (t/ty)	ቶ to (to)
ቸ che (cze)	ቹ chu (czu)	ቺ chī (czī)	ቻ cha (cza)	ቼ chē (czie)	ች ch/chi (cz/czy)	ች cho (czo)
ኀ hā (ha)	ኁ hu (hu)	ኂ hī (hi)	ኃ ha (ha)	ኄ hē (hie)	ኅ h/hi (h/hy)	ኆ/ኀ ho (ho)
ነ ne (ne)	ኑ nu (nu)	ኒ nī (ni)	ና na (na)	ኔ nē (nie)	ነ n/ni (n/ny)	ነ no (no)
ነ nye (nie)	ኑ nyu (niu)	ኒ nyī (nji)	ና nya (nia)	ኔ nyē (nje)	ነ ny/nyi (ń/ńy)	ነ nyo (njo)
አ ā (a)	ሁ u (u)	ሁ ī (i)	አ a (a)	ሁ ē (ie)	አ i (y)	አ o (o)
ከ ke (ke)	ከ ku (ku)	ከ kī (ki)	ካ ka (ka)	ከ kē (kie)	ከ k/ki (k/ky)	ከ/ከ ko (ko)
ከ he (he)	ከ hu (hu)	ከ hī (hi)	ካ ha (ha)	ከ hē (hie)	ከ h/hi (h/hy)	ከ/ከ ho (ho)
ወ we (ue) ³	ወ wu (uu)	ወ wī (ui)	ወ wa (ua)	ወ wē (uie)	ወ w/wi (u/uy)	ወ wo (uo)
ዐ 'ā (a)	ዐ 'u (u)	ዐ 'ī (i)	ዐ 'a (a)	ዐ 'ē (ie)	ዐ 'i (y)	ዐ 'o (o)
ዘ ze (ze)	ዘ zu (zu)	ዘ zī (zi)	ዘ za (za)	ዘ zē (zie)	ዘ z/zi (z/zy)	ዘ zo (zo)
ዝ zhe (že)	ዝ zhu (žu)	ዝ zhī (ži)	ዝ zha (ža)	ዝ zhē (žie)	ዝ zh/zhi (ž/žy)	ዝ zho (žo)
የ ye (je)	የ yu (ju)	የ yī (ji)	የ ya (ja)	የ yē (jie)	የ y/yi (j/jy)	የ yo (jo)
ደ de (de)	ደ du (du)	ደ dī (di)	ደ da (da)	ደ dē (die)	ደ d/di (d/dy)	ደ do (do)
ጀ je (dze)	ጀ ju (džu)	ጀ jī (dzi)	ጀ ja (dža)	ጀ jē (dzie)	ጀ j/ji (dž/džy)	ጀ jo (džo)
ገ ge (ge)	ገ gu (gu)	ገ gī (gi)	ገ ga (ga)	ገ gē (gie)	ገ g/gi (g/gy)	ገ/ገ go (go)

I rząd	II rząd	III rząd	IV rząd	V rząd	VI rząd ¹	VII rząd
ጠ t'e (te)	ጡ t'u (tu)	ጢ t'ī (ti)	ጣ t'a (ta)	ጤ t'ē (tie)	ጥ t'/t'i (t/ty)	ጦ t'o (to)
ጨ ch'e (cze)	ጨ ch'u (czu)	ጨ chiī (czi)	ጨ ch'a (cza)	ጨ ch'ē (chie)	ጭ ch'/ch'i (cz/czy)	ጨ ch'o (czo)
ጸ p'e (pe)	ጸ p'u (pu)	ጸ p'ī (pi)	ጸ p'a (pa)	ጸ p'ē (pie)	ጸ p'/p'i (p/py)	ጸ p'o (po)
ጸ ts'e (tse) ⁴	ጸ ts'u (tsu)	ጸ ts'ī (tsi)	ጸ ts'a (tsa)	ጸ ts'ē (tsie)	ጸ ts'/ts'i (ts/tsy)	ጸ ts'o (tso)
ፀ ts'e (tse)	ፀ ts'u (tsu)	ፀ ts'ī (tsi)	ፀ ts'a (tsa)	ፀ ts'ē (tsie)	ፀ ts'/ts'i (ts/tsy)	ፀ ts'o (tso)
ፈ fe (fe)	ፈ fu (fu)	ፈ fī (fi)	ፈ fa (fa)	ፈ fē (fie)	ፍ f/fi (f/fy)	ፍ fo (fo)
ፐ pe (pe)	ፐ pu (pu)	ፐ pī (pi)	ፐ pa (pa)	ፐ pē (pie)	ፐ p/pi (p/py)	ፐ po (po)
ሸ ve (we)	ሸ vu (wu)	ሸ vī (wi)	ሸ va (wa)	ሸ vē (wie)	ሸ v/vi (w/wy)	ሸ vo (wo)

Spółgłoski labiowelarne

ሷ lwa (lua)	ቷ twa (tua)	ኸ kwi (kuy)	ጭ ch'wa (czua)
ጧ mwa (mua)	ቸ chwa (czua)	ዚ zwa (zua)	ጸ p'wa (pua)
ሯ rwa (rua)	ቷ hwa (hua)	ኸ zhwa (żua)	ጸ ts'wa (tsua)
ሷ swa (sua)	ቷ hwē (huie)	ደ dwa (dua)	ፈ fwa (fua)
ሸ shwa (szua)	ኸ hwi (huy)	ጸ jwa (dżua)	
ቷ k'wa (kua)	ደ nwa (nua)	ጸ gwa (gua)	ኸ e (e) szczególny znak początkowy
ቷ k'wē (kuie)	ደ nywa (niua)	ቷ gwē (guie)	
ቷ k'wi (kuy)	ኸ kwa (kua)	ኸ gwi (guy)	
ሷ bwa (bua)	ኸ kwē (kuie)	ጣ t'wa (tua)	

¹ Spółgłoski w VI rzędzie występują z samogłoską „y” (np. w nagłosie) lub bez samogłoski (np. w wygłosie), nie ma jednak sztywnych reguł i zależy to od wymowy danego wyrazu.

² Pierwsza podana jest transliteracja *Romanization System for Amharic BGN/PCGN 1967 System*, a w nawiasie transkrypcja polska.

³ Wymowa zbliżona do wymowy polskiej spółgłoski „f”.

⁴ Wymowa zbliżona do wymowy polskiej spółgłoski „c”.

Bibliografia:

1. Bartnicki A., Mantel-Niećko J., (1987) *Historia Etiopii*, Wrocław: Ossolineum.
2. Brzuski W., (1989) *Gramatyka porównawcza języków semickich Etiopii*, Warszawa: WUW.
3. Łykowska, L., (1998) *Gramatyka języka amharskiego*, Warszawa: Dialog.
4. Mantel-Niećko J. Getachew Paulos Berhane, (1978) *Praktyczna nauka języka amharskiego*, Warszawa: WUW.
5. *Romanization System for Amharic* (http://www.pcn.org.uk/Romanization_Amharic.pdf).

Oprac.: Ewa Wołk-Sore